

REND JA LAUD. KISKLAUAST SÖÖGILAUAKS

LEMBIT VABA

Söögilaua nimetus (*sööma*)rend/-reñd : renni (nõrgaastmelise vormi üldistusena näiteks Pühalepas ja mujal ka *reñn* : renni) '(ristjalgadega) vanaaegne laud' on tuntud eelkõige Lääne-Eesti saarte (Saare-, Muhu- ja Hiiumaa) sõnana (vt nt EKMS II: 823). See tõsiasi on kirjas juba Heinrich Gösekeni „Manuductio...” eessõnas: „wie auff Ohselsch ein Tisch *Renni* auff Revalsch aber *Laud* heist....” (Göseken 1660: XXXI). VMS-i andmeil on sõna täpsustatud levik järgmine: Jäm Ans Khk Kär Mus Kaa Krj Pha VII Jaa Pöi Muh Emm Käi Rei Phl. Wiedemanni sõnaraamatu järgi (1973: 950) on sõna levila hõlmanud peale saarte ka Läänemaa: *reñd* G. *reñni* 'Tisch' ning ja regilaulukeel näikse viitavat sõna veelgi laiemale tuntusele: teateid on näiteks Haljalast (VK VI:2: sõnastik). Olgu siiski märgitud, et Salomo Heinrich Vestringi sõnaraamat „Lexicon Esthonicum Germanicum” (1998), kus esineb ohtralt Lääne-Eesti murretele iseloomulikku sõnavara, *rend*-sõna siiski ei noteeri. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” esitab sõna märgendiga *murd*. [= murdeline, murdekeelne] ja lausenäidete autorid (H. Sergo ja A. Uustulnd) on saarelise keeletaustaga (EKSS V: 71).

Aadu Toomessalu Kaarmalt üleskirjutatud vana rehetoa kirjelduses on öeldud: „*Rennilaud või see söomareñd oli akna all.... Teibul* [= teisel pool] *reñdi oli ka pink.*” (Tuulik, kadakas ja leib 1969: 65.) Saartel tunti ka kapplaudu ehk rennikappe – *rennikapi* – see „oli söögilaud, mille nelja püstjala vahel oli kast või uksega kapp, kus hoiti toiduaineid ja nõusid.” (Eesti rahvakultuuri leksikon 2007: 125; vt ka Moora 1980: 90). Asjaomane liitsõna leidub ka Wiedemanni sõnaraamatus (1973: 207): *kapp: reñni-k[app]* 'Speisebehälter unter dem Esstisch'. Sõna *laud* on nähtavasti juba ammu hakanud *rend*-sõna igapäevasest keeleuusususest kõrvale tõrjuma, mida peegeldab ilmekalt Muhust kirjapandud teade: *pulmas olnud rennid, aga kodus olnud söömalavad* (Moora 1980: 90). Samalaadne teade on noteeritud ka Karjast: *meil on r[enni]d nüüd (1930–44) väga haruldased, harilikult on püstjalgadega lauad* (EKMS II: 823).

Meie etümoloogilises kirjanduses peetakse *rend*-sõna päritolu ebaselgeks. Andrus Saareste (1924: 201) on märkinud, et *rend* „on sugukeeltes vist tundmatu ja etümoloogiliselt tume”. Samalaadse arvamus on esitanud ka Julius Mägiste: „... vorläufig etymol. ungeklärt” (s.o etümoloogia on alles välja selgitamata) (EEW VIII: 2456).

Sõna *rend* etümoloogia avamiseks annavad usaldusväärse võtme majariistade etnograafilised kirjeldused. Neist selgub, et vana aja söögilauad valmis-

tati enamasti männi-, harvemini kasepuust ja et need koosnesid kahest osast: lauaplaadist ja seda kandvatest jalgadest, nt Emmastes: *r[end] on meil krae-jalgade peal* (EKMS II: 823: Majariistad). Lauaplaat oli pikk-kitsa kujuga, keskmiselt 50 × 200 cm (Võti 1962: 181). Kunagistest madalatest ja kitsastest söögilaudadest räägib ka Aliise Moora, tuues järgmisi näiteid: Hanilas 60 cm, Häädemeestel ½ m, Pühalepas 70 cm lai. Vanimad söögilauad olid ühest lõhestatud puutüvest (Moora 1980: 90), mis selgitab, miks lauad olid kitsad. Kirve ja kiilu abil saadi männitüvest lõhestatud kisklaudu. Kisklaua saamiseks lõhestati sobiva puu tüvi pooleks. Edasi hakati ühte poolikut südamiku poolt alates laudadeks lõhkuma. Selleks tehti kirvega täke ette ja kiilu abil lõhestati pikkamööda poolkumeraid laudu tüve küljest lahti (<http://www.erm.ee>). Kisklauatehnoloogiale viitab ka järgmine regilaulukoht (Haljala): *Kuuske kuulis, vasta kostes: / "Kuda ma sinuda oian, / kuda, kallis, kattan sinda? / Tulla laudu lohkumaie"* (VK VI:1: 291) Kirjeldatud kisklaudade tootmise tehnoloogia on tallel balti *rent*-tüvelise sõnapere semantikas ning on tõenäolisimalt eesti keele paikkondliku söögilauanimetuse *rend* lähtekuju. Nimetatud balti sõnaperre kuuluvad: ld *rēsti* (< **rent-tei*) 'sälkima, kirvega tahuma, (puud) langetama, lõhki ajama, palkmaja üles raiuma / kerben, mit der Axt behauen, behacken, fällen, spalten, zurechthauen, zimmern (eine Hütte im Blockbau)'; *rentin̄s* 'kaevurake, kaevusalv, kaevurakke või palkmaja palgikord / Brunnenschacht, Brunnenkasten, Einfassung eines Ziehbrunnens; Einfassung aus Balken, Balkenlage im Brunnenschacht oder im Blockbau, Blockwerk, Zimmerwerk'; *reñtas, reñtis, riñtis, rañtas* 'õnar, uure, täke, sälk / Kimme, Kerbe'; lt *renst* (*renšu : rentu*) '(kasvavat puud) maha raiuma, maha lõikama, põigiti lõhki lõõma / abhauen, kürzen, abschneiden, (ein Stück Holz) mit dem Beil quer durchspalten, hauen (besonders einen wachsenden Baum)'; *rentiñi* 'kaevurake, -salv / Brunnenhölzer' ME III: 511, 512, 584; EH II: 366; LEW II: 722–723; LKŽ; vrd ka etümoloogiliselt siia kuuluvaid sõnu: ld *rant̄yti* 'raiuma, tækkeid, säлке tegema / hauen', *rāndas* 'vorp, verme, (haava)arm, pügal lehma sarvel / Strieme, Narbe, Jahresring an den Hörnern der Kühe'; lt *rañta, rañte* 'täke, sälk, triip, jutt / Kerbe, Streifen', *rant̄it, rant̄et* 'põiki läbi raiuma, pooleks raiuma, läbi lõikama, maha raiuma, säлке, tækkeid sisse tegema / quer durchhauen, durchschneiden, abhauen, kerben' ME III: 477–478; LEW II: 697; <http://www.lkz.lt>.

Kazimieras Būga (1961: 183) on esitletud läti sõnad *renst* ja *rant̄it* lülitanud kurši (kura) sõnade loendisse, seda oletust on toetanud ka Jānis Endzelins, ühisläti arengut aga esindavad vastavalt tüvekujud *apriest, nūoriest* 'maha raiuma, lühemaks tegema / abhauen, kürzen' (ME I: 116; ME II: 840; ME III: 547) ja *ruot̄it* 'põiki läbi raiuma jt' (ME III: 584). Sõna *rend* ongi võidud Lääne-Eesti saartele laenata hääbunud kurši keele kaudu ega esinda niisiis ilmselt läänemeresoome balti laenude vanimat laenukihistist, mille vastu kõneleb ka vaadeldava laensõna *i*-tüvelisus (*rend : renni*): ürgsete balti laenude hulgas on äärmiselt vähe usutavaid *i*-tüvesid. Piirdudes eesti keelealaga, võib siinkohal esile tuua vanu baltisme *kurt : kurdi* 'kuulmisvõimetu / taub' (Mülleril ja Gösekenil siiski ainsuse transitiiiv *kurtax*), (Sa) *kārm : kārmi* 'vaskuss', *vāhk : vāhi* või *vāhi : vāhi* (ootuspärane ainsuse genitiiv siiski *vāhja*) ja (R) *vāiv : vāivi* (ainsuse genitiiv siiski ka *vāive*) 'looma, naha- või karvatäi; ting / kleine Viehlaus, Schlaflaus, Kuhlaus (*Mallophaga*)'. Sõna *rend* kohta pole teateid muudest läänemeresoome keeltest ega murre-

test. Kuršipärast leksikat leidub leedu keele žemaidi ja läti keele Kuramaa murretes ning liivi keeles. Kurši keele iseloomulikumaid jooni on balti tauto-süllaabilise ühendi *an, en, in, un* püsimine, mis tuleb esile ka vaadeldavas juh-tumis *rend*. Asjaomast sõna pole registreeritud liivi keelest, kuid liivi keel on läti keele kohalikust murdekeelest laenanud selle balti sõnapere liikme *rañta* 'täke, sälk jt' kuršipärasel kujul *rānta* 'täke, sälk, kriips / Kerbe, Strich, Strei-fen' (vt ka LW: 331a).

Sõna *rend* alternatiivse, kuid väiksema tõenäosusega laenualusena võib kaaluda balti verbitüve **grend-* : **grind-*. Sellesse sõnaperesse kuuluvad näi-teks ld *grīsti* (*grīndžia / greñda, grīndo / grīndē*), *grindýti, grindóti* 'laudadega katma, sillutama / mit Brettern belegen, dielen, pflastern'; *grindà, grīñdas, grindis, grīñdos* pl. 'põrandalaud; laudpõrand / Dielenbrett; Bretterbelag, gedielter Fußboden'; *grandà* 'sillaplank / Brückenbohle'; *gréndymas, grañdy-mas* 'rehepõrand / Dreschboden, -tenne'; murd. (žem.) *grandai* pl. 'latid, oksad laudalae palkidel jt / Latten, Reiser usw., die auf den Deckenbalken des Stalls liegen, und auf denen das Heu liegt, Querstäbe auf den Schlitten, mit denen Heu geholt wird'; *grandis* = *grañdas, grindis* 'plank, paks laud', *grendinỹs* = *grindinỹs* 'sillutis'; lt *gruōdi, -as, -es, -is* '(silla-, põrand)plangud / Bohlenlage auf den Brücken, Bohlen, Balken unter der Diele'; *grīst* (*grīž : grīda*), *grīdīt* 'põrandat panema, silda tegema / den Fußboden legen, dielen, eine Brücke bauen'; *grīda* 'põrand / Diele, Fußboden, Estrich'; mpr *grandico* (< *grandikā* dem. < **grendikā*) 'plank / Bohle [= breites, dickes Brett]'. Balti sõnatüvel on etümoloogilisi vasteid paljudes teistes indoeuroopa keeltes: slaavi (ksl *grěda* 'palk, pruss', bulg *грѣда, грѣнда* 'pruss, (kant)palk, tala', makedoonia *грѣнду* pl. 'tala, põik-, rõhtpuu', vn *грѣда, грѣда* 'põikpuu, penn, latt, ritv, varb, riul, riulilaud; peenar, viirg, riba' jt < slaavi **grěda / *grědъ / *grědъ*), germaani (kasks *grindel, grendel* 'põikpuu, riiv, adrapuu / Querholz, Riegel, Pflugbaum', vüsk *grintil* 'palk, tala / Riegel, Balken, Deichsel', anglosaksi *grindel*, vana-saksi *grindil* 'riiv / Riegel', vanaislandi *grind* 'võrestik, võreuks, piirdevõre / Gitterwerk, Gittertür, Hafen' jt.), ladina (*grunda, suggrunda* 'varikatus, sari-kad / Dachstuhl'); sõnapere eventuaalne indoeuroopa arhetüüp on **ghrendh-* 'palk, tala / Balken' (LEW I: 170; PKEŽ I: 396–397, ЭСРЯ I: 466–467; ПрЯ: 285–288; ЭССР: 120–122; IEW I: 459–460; LEV I: 314). Selle balti sõnapere-ga seotud lv *grīd* 'laudpõrand; roigastee / hõlzerner Fussboden; Knüppel-brücke' on läti hilislaen (< lt *grīda* 'laud)põrand', vt ka LW: 61b).

Balti päritolu on meie tavapärane söögilauanimetus *laud*. Selle sõna bal-ti päritolu on teada juba ammu (vt Thomsen 1890: 209). Balti lähtekuju **plauta-* jätkajad on tänapäeva balti keeltes näiteks ld *plaūtas* 'lai saunapink, pakktaru külglaud, pakktaru katus; (jõe)parv, (poolekslöödud) puupakk', *plaūtai* pl. 'laudastmed saunas, saunalava lauad, haabja tiivalauad (kinnita-takse haabja külgedele ümbermineku vältimiseks) küljelauad', lt *plāuts* 'lau-di, seinariul', *plāukts* (< *plauts + plauks*), *plauks* 'riiul, seinariul, laudi, laud pakktaru sulgemiseks' jt (ME III: 325, 326; LEW I: 608–609). Balti lähteku-ju algne tähendus on tõenäoliselt olnud 'ühelt poolt lame pakk, kisklaud, s.o kirve ja kiilude abil lõhestatud puutüvi' (LEV II: 61–62). Tähenduses 'saelaud' tuntakse seda balti laenu kõigis läänemeresoome keeltes, 'söögilaua' tähendu-ses aga peale eesti, liivi ja vadja keele võimaliku eesti *resp.* vadja tähendus-laenuna veel isuritel. Mihkel Veske on omal ajal Eesti Kirjameeste Seltsis pee-tud ettekandes „Eesti sõnade tähenduse muutmisest” arvanud, et 'saelaud'

ongi *laud*-sõna algsem tähendus (vt Kask 1976: 14). Kuid *laud* ei ole läänemeresoome keeltesse laenatud siiski tähenduses 'saelaud'. Saag on küll vana tööriist (pronksist saagi on kasutatud Egiptuses juba 3000 aastat tagasi), kuid saelaudu hakatakse näiteks Baltikumis tegema siiski alles alates XVI sajandist, kui siia tulid esimesed saeveskid. Ka Eestis alustasid esimesed saeveskid tööd XVI sajandil, näiteks Põhja-Eestis Kolga mõisas ja Lõuna-Eestis Käršu mõisas, esimene saeveski Narva jõe ehitati aga 1650. aastal (vt http://jarvsum.pri.ee/meiltsale_broshyyr.pdf). Nii on võinud selle balti laenu algne tähendus olla 'ühelt poolt lame pakk, kisklaud', mis teisenenud oludes sai üha uusi tähendusi nii balti kui ka läänemeresoome keeltes.

Euroopas kõneldavate keelte söögilauanimetuste hulgas on näiteid, mille etümoloogiline taust on analoogiline sõnade *rend* ja *laud* omaga. Näiteks tavapärase läti söögilauanimetuse *galds* (murdekeeles ka 'saelaud') morfoloogilise ja semantilise arengu etapid on Konstantins Karulise järgi olnud järgmised: verbaaladjektiiv **galds* (indoeuroopa arhetüüp **geldh-/ *goldh-* 'rebi-ma, kiskuma, õõnestama, uuristama') 'kistud, rebitud, õõnestatud, uuristatud' → substantiiv *galds* 1. 'puupakust kistud / lõhestatud laud (ühelt pakust saab kaks lauda)' → 'söögilaud; saelaud' ja 2. 'seest õõnestatud pakk' → 'leiva-küna, küna, mold; paat' (LEV I: 282–283).

Kasutatud murrakute lühendid: **Anseküla**; **Emmaste**; **Jaani**; **Jämaja**; **Kaarma**; **Khk** = Kihelkonna; **Krj** = Karja; **Käina**; **Kärla**; **Muhu**; **Mustjala**; **Pha** = Püha; **Phl** = Pühalepa; **Pöide**; **Reigi**; **Saaremaa**; **Vll** = Valjala.

Kasutatud keelte lühendid: **bulg** = bulgaaria; **kaksks** = keskalamaksa; **ksl** = kirikuslaavi; **ld** = leedu; **lv** = liivi; **lt** = läti; **vn** = vene; **vüsk** = vanaülem-saksa.

Kirjandus

- B ū g a, Kazimieras 1961. Rinkiniai raštai III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Eesti rahvakultuuri leksikon. Koost ja toim A. Viires. 3., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2007.
- EEW = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Helsinki: [Suomalais-Ugrilainen Seura], 1982–1983.
- EH = Jānis Endzelins, Edite Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai I–II. Rīgā: Grāmatu apgāds, 1934–1946.
- EKMS = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti, 1958–1963.
- EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat V. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2000.
- G ö s e k e n, Heinrich 1660. Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache.... Reval.
- IEW = Julius Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I–II. Bern: A. Francke AG Verlag, 1949–1959.
- K a s k, Arnold 1976. Eesti Kirjameeste Seltsi keelelisest tegevusest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 21 1975, lk 5–22.

- LEV = Konstantīns Karulis, Latviešu etimoloģijas vārdnīca I–II. Rīga: Avots, 1992.
- LEW = Ernst Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch I–II. Heidelberg–Göttingen: Carl Winter, Universitätsverlag, Vandenhoeck & Ruprecht 1962–1965.
- LKŽ = Lietuvių kalbos žodynas. <http://www.lkz.lt>.
- LW = Lauri Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (LSFU V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1938.
- ME = K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīgā, 1923–1932.
- Moor, Aliise 1980. Eesti talurahva vanem toit I. Tähtsamad toiduviljad, tera-
road ja rüüped. Tallinn: Valgus.
- PKEŽ = Vytautas Mažiulis, Prūsų kalbos etimologijos žodynas I. Vilnius: Moks-
las, 1988.
- Saareste, Andrus 1924. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. [ACUT(D)
VI 1]. Tartu.
- Thomsen, Vilhelm 1890. Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-
lettiske) Sprog: en sproghistorisk undersøgelse. (Videnskabselskabets skrifter.
6. række. Historisk-filosofiske klasse, afdeling 1:1.) København: Bianco Lunos.
- Tuulik, kadakas ja leib. III valimik korrespondentide murdetekste. Kogunud
Aadu Toomessalu. Tallinn: Valgus, 1969.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998. Lexicon Estonico Germanicum. Tartu: Eesti
Kirjandusmuuseum.
- VK = Vana Kannel VI:1, 2. Haljala regilaulud. Toim E. Laugaste. (Monumenta
Estoniae antiquae I.) Tallinn: Eesti Raamat, 1989.
- VMS = Väike murdesõnastik I–II. Tallinn: Valgus 1982, 1989.
- Võti, Tiina 1962. Muhu kaasaegsest elamusisustusest. – Etnograafiamuuseumi
aastaraamat XVIII. Tartu, lk 176–211.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muut-
mata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus,
1973.
- Пря = В. Н. Топоров, Прусский язык. Словарь Е–Н. Москва: Наука, 1979.
- ЭСРЯ = Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка I–IV. Перевод с
немецкого и дополнения академика О. Н. Трубачева. Москва: Астрель Аст,
2004.
- ЭССЯ = Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексиче-
ский фонд, вып. 7. Москва: Наука, 1980.

***Rend* and *laud*. From a Split Log to a Dining Table**

Keywords: Estonian language, etymology, Baltic loanwords

The term (*sööma*)*rend* / -*reñd* : *renni* or *reñn* : *renni* stands for a dining table in the West-Estonian islands of Saaremaa, Muhumaa and Hiiumaa, while no other Finnic languages or dialects are known to use the word. Earlier etymologists (Andrus Saareste, Julius Mägi) were of a split mind on its origin. The present short study suggests a Baltic etymology, with the extinct Curonian language as the most likely loan source. A reliable cue to the etymology of *rend* can be found in some ethnographic descriptions according to which the earliest tables were

made of a split log: the boards were split from a tree trunk (mostly pine) by means of axe and wedges. The knowhow survives in the semantics of the Baltic word family with the stem *rent*, which is a highly probable source of the Estonian regional term *rend* for a dining table: Lith. *rėsti* (< **rent-tei*) 'kerben, mit der Axt behauen, behacken, fällen, spalten, zurechthauen, zimmern (eine Hütte im Blockbau)'; *rentinỹs* 'Brunnenschacht, Brunnenkasten, Einfassung eines Ziehbrunnens; Einfassung aus Balken, Balkenlage im Brunnenschacht oder im Blockbau, Blockwerk, Zimmerwerk'; Latv. *renst* 'abhauen, kürzen, abschneiden, (ein Stück Holz) mit dem Beil quer durchspalten, hauen (besonders einen wachsenden Baum)' etc. As we see it, *rend* may have been borrowed to the West-Estonian islands via the now extinct Curonian language, lexical elements of which can still be found in Lithuanian and Latvian dialects as well as in the Livonian language. However, *rend* does not represent the oldest Baltic layer among the words borrowed into Finnic. This is proved by its stem vowel *-i* as ancient Baltic loans feature extremely few, if any, authentic stems on that vowel. The stem **grend-* : **grind-* (also of Baltic origin) is a less likely candidate for the source word of *rend*. That word family includes, for example, Lith. *grĩsti*, *grindỹti*, *grindóti* 'mit Brettern belegen, dielen, pflastern' and *grėndymas*, *graĩndymas* 'Dreschboden, -tenne'.

The usual Estonian, Votic and Ingrian term *laud* for dining table has an analogous etymological background with *rend*. The original meaning of its Baltic source **plauta-* has probably also been 'log flat on one side, tree trunk split by means of axe and wedges'.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, lecturer in Estonian language and Culture at the University of Tampere, Assistant Professor at Tallinn University, lembit@eki.ee